

МУЗЕЄЗНАВСТВО
ТА ПАМ'ЯТКОЗНАВСТВО

УДК 719:069.1:347.7

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2066-8097>

DOI:

ВІДНОВЛЕННЯ ПАМ'ЯТОК
КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ:
НОВІ ВИКЛИКИ ТА НАЯВНА ПРОБЛЕМАТИКА

**Міщенко
Марина Олексіївна**

кандидатка юридичних наук,
завідувачка відділу культурної
спадщини та пам'яткоохоронної
справи, Інститут культурології
Національної академії мистецтв
України, м. Київ,
mishchenko_m@ukr.net

Maryna Mishchenko

Ph. D. (Law), Head of the Department
of Cultural Heritage and Monument
Preservation, Institute
for Cultural Research,
National Academy
of Arts of Ukraine, Kyiv,
mishchenko_m@ukr.net

Анотація. У статті через загальне поняття «відновлення» означено сутність та зміст поняття «відновлення пам'яток культурної спадщини», зокрема як філософської категорії. З урахуванням цього, акцентовано на наявних викликах та проблематиці, які в перспективі повоєнного відновлення України матимуть вплив на відновлення пам'яток, пошкоджених або зруйнованих саме внаслідок воєнної агресії.

Наголошено на тому, що реставрації як одному зі способів відновлення пошкоджених пам'яток притаманна певна специфіка, а до числа супутніх проблем належить також і брак фахівців відповідної спеціалізації, невизначеність порядку ліцензування та сертифікації спеціалістів із реставраційних робіт, а також відсутність комплексного підходу на рівні уповноважених владних інституцій.

З'ясовано, що проблематика адаптованого використання цифрових копій як ситуативних заміників для нерухомих пам'яток, які зазнали критичних руйнувань, на цьому етапі є малодослідженою. Це потребує не лише остаточного завершення війни, а також врахування етико-моральних аспектів для осмислення та прийняття спільних, на рівні держави та конкретних громад, непростих рішень стосовно подальшої «долі» кожної пам'ятки.

З огляду на виклики, пов'язані з фактичними та потенційними втратами з числа нерухомих об'єктів культурної спадщини, сформульовано пропозиції щодо запровадження електронного реєстру для обліку пам'яток, які було знищено чи пошкоджено за період повномасштабного вторгнення.

Ключові слова: культурна спадщина, пам'ятки культурної спадщини, об'єкти культурної спадщини, охорона культурної спадщини, відновлення пам'яток, реставрація.

Постановка проблеми. Вагома роль матеріальної культурної спадщини не лише для національної культури, але й усієї гуманітарної сфери нашої держави означувалась уже неодноразово — як в науковій, так і в практичній площинах, а також

на міжнародній дипломатичній арені — представниками владних структур та громадськості. Однак потенційно нині її значущість зросла ще більшою мірою, у перспективі культурна спадщина може стати однією з основ національної безпеки як запорука формування, збереження та підтримання української ідентичності. У цьому розумінні, незважаючи на активну підтримку нашої держави світовою спільнотою та міжнародними організаціями в питаннях охорони культурної спадщини, широкий розголос засобами масової інформації відомостей про ганебні випадки нищення ворогом пам'яток культурної спадщини, від початку повномасштабного вторгнення продовжує збільшуватись кількість втрат на культурному фронті, коли їм заподіюється пряма шкода внаслідок воєнних дій.

Як наслідок, постає складна проблема: фактична та потенційна (до офіційного завершення війни точно визначити остаточну кількість пошкоджених пам'яток неможливо) матеріальна шкода, заподіяна унікальним об'єктам матеріальної культури, яку в післявоєнний період потрібно буде усувати можливими та доступними способами, тобто розробляти відповідні стратегії, цим самим активізуючи процеси щодо їхнього відновлення. І в цьому сенсі важливо комплексно розглянути відновлення не лише як складний дороговартісний процес, що включає проведення визначених видів робіт на унікальних та автентичних об'єктах, але й комплексне явище, яке охоплює собою широкий спектр діяльнісних проявів, перебуває на перетині багатьох сфер суспільного життя та потребує залучення кваліфікованих фахівців та матеріально-технічні ресурси.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У національному науковому доробку з проблематики пам'яткоохоронної діяльності в умовах сучасності, включно зі специфікою її провадження протягом періоду повномасштабного вторгнення, лише невелика частина публікацій має на меті дослідження питань відновлення матеріальних об'єктів культурної спадщини, у деяких з них відновлення розглядають у контексті загальних питань їхньої охорони/збереження. До них належать наукові статті О. Борисова, О. Бабушко та С. Стельниковича, О. Олійник та О. Чижевського, Ю. Силкіної та О. Давиденко.

Як бачимо, з одного боку, маємо певне теоретичне підґрунтя – сукупність публікацій як науко-

вого, так і популярного характеру, де в загальних рисах, однак за відсутності конкретизації, автори наголошували на перспективах відновлення пам'яток. З іншого боку, хоч і в меншій кількості, наявні наукові праці, присвячені окремим складникам відновлення, як от реставрації та консервації пам'яток, а також спеціальним питанням використання цифрових технологій під час їхнього відновлення, подальшого пристосування вже відновлених об'єктів до умов сучасного міського простору (І. Глонь, Т. Грабовська та К. Пузіна; І. Пятницькова; Н. Шевченко; Т. Горбул; В. Молочко; Ю. Івашко).

Оскільки вищезазначеним дослідженням проблематики відновлення у сфері охорони культурної спадщини загалом не притаманні систематизований підхід і вони, як наслідок, не розкривають усіх визначальних аспектів цієї діяльності, основою цієї наукової праці також стали окремі доробки зарубіжних фахівців, положення чинних законів та підзаконних актів у сфері охорони культурної спадщини, підготовлені до розгляду проекти галузевих нормативно-правових актів (законів), праці спеціалізованого характеру з проблематики реставрації архітектурних пам'яток.

Враховуючи все вищезазначене, *метою статті* є комплексне дослідження сутності повоєнного відновлення нерухомих пам'яток культурної спадщини, а також наявної та потенційної проблематики, пов'язаної з перспективами відповідних процесів в Україні.

Вклад основного матеріалу дослідження. Початково пропонуємо означити сутність та зміст терміна «відновлення» саме з огляду на специфіку об'єктів, довкола яких формуються наукові розвідки – нерухомі пам'ятки культурної спадщини (*далі за текстом — пам'ятки*).

Загальний зміст та обсяг відновлення переважно тлумачать щодо сфери практичного застосування цього слова. На сьогодні широке трактування передбачає використання відповідної лексичної одиниці саме як узагальнюючого терміна для позначення процесів, спрямованих на усунення наслідків фактичної матеріальної шкоди – руйнувань, спричинених ворожою агресією, відбудову пошкодженої інфраструктури населених пунктів, її окремих складників тощо.

У Академічному тлумачному словнику української мови поняття «відновлення» означено че-

рез дію або стан за значенням двох слів — «відновити» та «відновитися». Відповідно в діяльницькому розумінні ним можна вважати надання попереднього вигляду чому-небудь пошкодженому, зіпсованому, зруйнованому; приведення до попереднього стану; поновлення (Словник української мови, 1970, с. 611).

Засновуючись на наявному науковому доробкові, фактично відслідковуємо дві моделі, які формуються довкола розробки поняття «відновлення»:

– Публікації, у назвах яких буквально фігурує слово «відновлення», однак у текстах його зміст спеціально не визначається, водночас більше здійснюється наукова розвідка дотичних процесів чи явищ. Це характеризує деякі статті, спрямовані на наукову розробку економіко-правової та соціально-економічної проблематики (зокрема праці М. Бондар та В. Уманціва, О. Бородіної та В. Ляшенка, О. Берданової та І. Дагаєва, Я. Дорошенко та С. Наумкіної, А. Дуки та Г. Старченко, В. Міщенко, О. Плотнікова, С. Ткаченко).

– Визначення поняття «відновлення» здійснюється більш спеціалізовано, дослідники провадять наукові розвідки щодо його використання з метою опису відповідних процесів за окремими напрямками чи сферами суспільного життя, виробництва, інноваційної діяльності або ж стосовно випадків відновлення конкретних об'єктів/комплексів, пошкоджених внаслідок воєнних дій (мовиться водночас про публікації Л. Горшкової, Ю. Кіндзерського, В. Микитенко, Я. Павка, Н. Шевченко).

А також можемо назвати фахівців, які провадять наукові дослідження в межах процесів, пов'язаних з відновленням на загальнодержавному рівні. Прикметною в цьому сенсі є наукова стаття О. Степаненко та О. Курільця «Сутність, поняття і зміст повоєнного відновлення держави: теоретико-правовий аспект». Її автори провели всебічний огляд та дослідження сутності та змісту повоєнного відновлення держави, яке на їхню думку має комплексний характер, охоплюючи собою всі сфери, «які були зруйновані або пошкоджені внаслідок війни» (Степаненко, & Курілець, 2023, с. 40).

Розумінню відновлення як філософської категорії притаманна своя специфіка. І це цілком закономірно, адже відповідні процеси не можуть обмежуватися винятково їхнім матеріальним виміром, вони беззаперечно потребують певного духовного підґрунтя, яке зокрема формується шляхом

усвідомлення та переосмислення спричинених наслідків, а також трансформацій персональних ціннісних орієнтирів членів українського суспільства.

На прикладі матеріальної культурної спадщини варто наголосити на тому, що вже не мовиться винятково про «фізичне» розуміння відновлення, його обмежене трактування в межах проведення погоджених уповноваженими державними інституціями ремонтних робіт на пошкоджених об'єктах або їхній відбудові після зруйнування. Воно невідривно пов'язане також з духовною сферою, внутрішнім усвідомленням значимості пам'яток, їхньої вагової ролі не лише на локальному, але й загальнонаціональному рівнях, яке в багатьох співгромадян відбулося саме на тлі повномасштабного вторгнення, а також і моральними аспектами їхнього позиціонування в реаліях трансформацій повоєнного суспільства. Останні водночас є дотичними до пошуку відповідей на складні та неоднозначні питання: хто в перспективі має брати на себе тягар відповідальності за понівечені пам'ятки; яку з пошкоджених пам'яток необхідно відновлювати першою чергою, а яка може «чекати» більш сприятливої соціально-економічної ситуації, за умови, що мовиться про рівноцінні за винятковістю та значимістю об'єкти?

У цьому сенсі оприлюднені пропозиції розглядати відновлення як процес «творення нового, що вимагає не лише фізичних, але й глибоких духовних зусиль», видаються цілком обґрунтованими. Вони, водночас базуючись на ідеях Гегеля про модель розвитку через процес діалектичних суперечностей, коли будь-яка криза може стати початком нового більш якісного рівня буття (Таран, 2024, с. 54–55), ведуть до висновку, що відновлення не варто тлумачити обмежено — винятково в матеріальному розумінні.

«Відновлення» в системі термінології національного законодавства. Чинні нормативно-правові акти, які становлять основу правового регулювання охорони культурної спадщини не означають відповідне поняття спеціалізовано для потреб названої сфери. Разом з цим, воно згадується в текстах багатьох законів та галузевих підзаконних актів, у розумінні його лексичного значення наведеного вище.

Для прикладу, у тексті Методики проведення обстеження та оформлення його результатів, затвердженої наказом Міністерства розвитку громад

та території України від 6 серпня 2022 року №144, відновлення визначають, як

«сукупність робіт на об'єкті, пошкодженому внаслідок надзвичайних ситуацій, воєнних дій або терористичних актів ..., що виконується (в тому числі поетапно) з метою досягнення експлуатаційного придатного стану такого об'єкта шляхом поточних, капітальних ремонтів об'єкта (частин об'єкта) або реконструкції об'єкта (відокремлених частин об'єкта)» (Про затвердження Методики проведення обстеження та оформлення його результатів, 2022).

У ст. 1 Закону України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року означається поняття «відновлення регіонів і територій, що постраждали внаслідок збройної агресії проти України». Водночас, судячи зі змісту, за його формулювання законотворцями також було обрано діяльнісний підхід (відновлення як комплекс заходів), однак відсутні жодні вказівки на спрямованість такого відновлення на культурно-мистецьку сферу.

Варто спеціально наголосити на тому, що в травні 2024 року було підготовлено проєкт цільового нормативно-правового акта, який би міг не лише надати законодавче визначення поняттю «відновлення» в його широкому (загальнодержавному) розумінні, але і сформулювати специфіку та правові основи відповідних процесів — Закону України «Про засади відновлення України». На сьогодні він не набув офіційного статусу, тому не будемо вдаватися до ґрунтового аналізу всіх його положень, зупинимось лише на окремих аспектах.

Як можемо бачити, цілком прийнятним можна вважати те, що у вищезазваному документі подано розширене тлумачення відновлення, зокрема шляхом поєднання двох діяльнісних компонентів: відновлення як подолання наслідків, спричинених збройною агресією, та створення умов для подальшого зростання/розвитку українського суспільства. Однак, що, на нашу думку, являє собою суттєву прогалину, під час перерахування видових груп спричинених наслідків, останні для сфери культури прямо не були названі. Потенційна можливість реалізації відновлювальних заходів для означеної сфери висновується лише з того, що в тексті вжито формулювання — «та інших наслідків...», яке дає

зможу використовувати його в широкому розумінні (Про засади відновлення України, 2024).

Фіксація та оцінка втрат в системі охорони культурної спадщини в період повномасштабного вторгнення. Вагомим підґрунтям повоєнного відновлення в сфері охорони культурної спадщини є фіксація та оцінка фактичних втрат. Саме з урахуванням їхньої реальної картини необхідно розпочинати перспективне планування в системі такого відновлення, адже воно вочевидь не може відбуватися в хаотичному порядку.

Допоки триває воєнний стан, на тлі відсутності доступу до тимчасово окупованих територій і продовження подальшої збройної агресії, неможливо фіналізувати відповідні цифрові показники в межах нашої держави — ні означити остаточну кількість пошкоджених/знищених об'єктів, ні надати принаймні орієнтовну грошову оцінку завданним збиткам. Разом з цим, деякі дослідники вже зараз наводять певні фіксовані суми, хоча методики їхнього визначення не розкривають. Для прикладу, у публікації «Відновлення культурної спадщини» автори визначили, що «загальна вартість відновлення всіх об'єктів становить приблизно 7 мільярдів доларів США...» (Силкіна, & Давиденко, 2024, с. 477), однак за текстом означена цифра нічим не підтверджується. Вважаємо, що на цьому етапі більш доречним є визначення не загального грошового виміру збитків для усіх пам'яток, а поетапного встановлення розмірів фінансування, необхідного для відновлення кожного пошкодженого об'єкта. Означений підхід зокрема сприятиме пошуку зарубіжних партнерів, які готові надавати цільову фінансову підтримку для їхнього відновлення в межах певних проєктів.

Оскільки в межах цієї наукової розвідки не мовиться сукупно про проблематику, притаманну відновленню у сфері охорони культурної спадщини, то не будемо акцентувати на всіх тих збитках, яких вона вже зазнала та потенційно ще може зазнати в період війни, натомість зосередимо увагу на втратах, які найскладніше поновити в матеріальному та фактичному розумінні — шкоді, спричиненій нерухомих пам'яток.

На сьогодні основним відкритим джерелом для отримання інформації щодо кількісних показників знищених/пошкоджених пам'яток та щойно виявлених об'єктів культурної спадщини є офіційний сайт Міністерства культури України (далі в тексті

— Міністерство) — <https://mcs.gov.ua/news/>. Спосіб її оприяднення такий: відповідну інформацію з певною періодичністю публікують у розділі «Новини» або окремо, або в поєднанні з відомостями про кількість пошкоджених об'єктів культурної інфраструктури.

Для прикладу, починаючи від 1 січня до 4 грудня 2025 року, означені дані розміщувалися сукупно 9 разів¹. У попередні роки в питаннях оприяднення відповідної інформації відслідковується менший рівень впорядкованості. Як бачимо, протягом 2023 року вона була розміщена на Інтернет-ресурсі Міністерства лише 5 разів, більше уваги приділялося висвітленню відомостей про постраждалі об'єкти культурної інфраструктури². Водночас на рівні чинного законодавства, зокрема ні Закону України «Про охорону культурної спадщини», ні Положення про Міністерство культури України, ні інших законів чи підзаконних актів, прямо не передбачено обов'язку (у розумінні окремого спеціального повноваження) для центральних органів виконавчої влади здійснювати інформування про кількісні показники знищених/пошкоджених пам'яток, а також не встановлено вимог щодо періодичності та способу розміщення таких відомостей.

Найвний альтернативний спосіб для отримання вищеназваної інформації — направлення згідно з чинним законодавством про звернення громадян письмових запитів до обласних військових адміністрацій. Водночас у процедурному розумінні він є більш складним та не гарантує отримання всього обсягу запитуваної інформації з огляду на обмеження воєнного стану. Окрім того, до його недоліків також можна віднести значні часові витрати, зокрема час, необхідний для підготовки та направлення письмових запитів, очікування офіційних відповідей, а також період, необхідний для обробки та узагальнення отриманої інформації.

Видається, що вищеописаний спосіб було використано під час роботи над дослідженням «Проблеми та методи реставрації зруйнованих під час війни об'єктів культурної спадщини». Його автор, приділивши значну увагу детальному опису кількісних та якісних показників знищених/пошкоджених пам'яток у період воєнного стану, судячи з тексту, окрім використання опорних відомостей з офіційного сайту Міністерства, послуговувався також і «матеріалами ОВА» та «даними ОВА» (Молочко, 2024, с. 184–206). Це підводить до висновку, що

ним цілком імовірно могли направлятися відповідні запити, хоча прямі посилання на листи чи інші офіційні документи від уповноважених державних органів у Списку використаних джерел відсутні.

Варто зосередити увагу також на окремих мережевих ресурсах, спрямованих на збір та фіксацію інформації про пошкодження і руйнування об'єктів культурної спадщини, створених за ініціативи недержавних організацій.

До числа вищеназваних ресурсів, зокрема, належить Проект «Карта Руйнувань та Відновлення» Громадської організації «Антикорупційний штаб» (<https://teukraine.shtab.net/about>). На умовах відкритого доступу в його структурі сформовано сукупність даних про різні за типами споруди, зруйновані/пошкоджені в областях України внаслідок воєнної агресії з можливістю групування на вже відреставровані, а також ті об'єкти, роботи на яких ще ведуться. Незважаючи на всі позитивні риси означеного проекту в розумінні комплексної оцінки шкоди для пам'яток, його використання ускладнено, оскільки їх долучено до загальної групи «Об'єкти культури», що розширює межі пошуку пам'яток серед інших дотичних об'єктів. Під час огляду всіх 60 об'єктів, які на цей момент³ долучені до відповідної групи, стає зрозумілим, що вона охоплює як пам'ятки, так і споруди, комплекси чи інші об'єкти культурної інфраструктури, яким не було присвоєно відповідний статус. Наприклад, у межах групи «Об'єкти культури» розміщено такий об'єкт, як Алея Героїв Приірпіння (2014–2021 рр.), що не є пам'яткою в розумінні пам'яткоохоронного законодавства, тут же знаходимо пам'ятку історії «Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків», яку внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України.

Заслуговує особливої уваги проєкт від громадської організації НеМо (Лабораторія моніторингу української спадщини), у межах якого проводились експедиції в різні області України задля фіксації шкоди національній культурній спадщині від російського вторгнення. Це масштабна ініціатива, яка об'єднала науковців, митців та дослідників, які займаються не лише збиранням кількісних показників, а й, використовуючи визнані міжнародною спільнотою методики, документують відповідні втрати, збирають свідчення та реальні докази злочинів проти культури та культурної спадщини, за потреби проводять аерофотозйомку та лазерне ска-

нування для подальшого створення 3D-моделей пошкоджених об'єктів культурної спадщини. Згідно з інформацією з офіційного інтернет-сайту HeMo, результати роботи організації станом на листопад 2025 року відобразились у таких цифрових показниках: проведено 157 експедицій у 18 областей, 2015 об'єктів обстежено, задокументовано 1780 пошкоджених об'єктів⁴ (HeMo, 2025).

На нашу думку, на тлі подальшого поживлення процесів загальної цифровізації варто розглянути можливість запровадження та ведення окремого електронного ресурсу — реєстру, який би включав детальну інформацію про всі верифіковані випадки знищення чи пошкодження нерухомих пам'яток та щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, які відбулися за період Великої Війни. Відповідний цифровий ресурс важливий не лише з позиції наочності та його використання як допоміжного інструмента під час формування цілісної картини завданих збитків, він також може являти собою сукупність прямих доказів вчинення на території України міжнародного злочину – порушення законів та звичаїв ведення війни. З міркувань безпеки та інформаційної гігієни під час воєнного стану означений реєстр не обов'язково оприлюднювати в мережі на умовах повного доступу до того моменту, поки триває її активна фаза (можна обмежитись відкриттям узагальнених статистичних даних та цифрових показників за областями України), разом з цим у перспективі поствоєнного відновлення він має бути відкритим для всіх зацікавлених користувачів. Також варто розглянути технічну можливість фіксації в пропонованому реєстрі відомостей про пошкоджені пам'ятки, які вже були відреставровані, адже елемент збереження пам'яті про обставини, умови та масштаби їхнього пошкодження також важливий для історії та інфраструктури національної пам'яті.

Реставрація як спосіб відновлення пам'яток. За означення практичних складників відновлення ушкоджених нерухомих об'єктів культурної спадщини першочергово оприявнюються такі терміни: «консервація», «реставрація», «ремонт (реставраційний)». Якщо перший з них стосується саме вжиття заходів для захисту вже ушкоджених пам'яток від подальших руйнувань і сутнісно являє собою важливу передумову їхнього подальшого успішного відновлення, то два інші — практичний механізм такого відновлення.

У який спосіб відновлювати кожен окремо взяту пам'ятку? Вочевидь його вибір залежить від ступеня та масштабів ушкоджень, яких зазнав такий об'єкт, його початкового матеріально-технічного стану, наявних ресурсів для відновлення. Тому цілком закономірно, що з урахуванням цих обставин для пам'ятки можливі такі сценарії: за остаточного знищення — відбудова, однак складнощі цього шляху будуть описані далі; за незначних ушкоджень, усунення яких потенційно не вплине на об'єкт охорони пам'ятки — реставраційний ремонт; за більшого ступеня заподіяної шкоди – масштабніші реставраційні роботи.

Детально не вдаючись до означення практичних аспектів самого процесу проведення реставраційних робіт, що вочевидь належить до сфери фахових компетенцій архітекторів та реставраторів, спробуємо означити супровідну проблематику реставрації як одного зі шляхів відновлення об'єктів культурної спадщини в перспективі повоєнної відбудови, яка наявна на законодавчому, інституційному та організаційному рівнях.

Важливим документом, який водночас регулює і порядок проведення реставраційних робіт на об'єктах культурної спадщини спеціалізовано в умовах воєнного стану, є Порядок проведення окремих видів робіт на об'єктах культурної спадщини в умовах воєнного стану, затверджений постановою Кабінету Міністрів України № 1342 від 15 листопада 2022 р. До числа питань, які унормовує названий документ, належить не лише визначення змісту поняття «реставраційні роботи», у тексті, по суті, означено окремий вид ремонту — реставраційний ремонт, також сформульовано вичерпний перелік категорій пошкоджень об'єктів культурної спадщини та види робіт, які можуть бути дозволені для проведення в межах таких категорій, особливості виконання відповідних робіт, вимоги та порядок затвердження науково-проектної документації.

Варто зауважити, що в редакції від 1 жовтня 2025 р. вищеназаний Порядок був доповнений новим положенням, п. 11, яким визначено:

«У разі незначних пошкоджень, які не стосуються предмета охорони об'єкта культурної спадщини і які можуть бути усунені шляхом виконання ремонту (реставраційного), комісія в акті огляду технічного стану об'єкта культурної спадщини, складеного за формою згідно з

додатком, зазначає про можливість виконання таких робіт власником квартири за рахунок коштів компенсації» (Порядок проведення окремих видів робіт на об'єктах культурної спадщини в умовах воєнного стану, 2022)

З одного боку, назване положення важливе в глобальному розумінні відбудови та відновлення порушеного гарантованого Конституцією України права на житло — воно надає можливість власникам, помешкання яких знаходяться в будівлях-пам'ятках національного чи місцевого значення або щойно виявлених об'єктах культурної спадщини та зазнали незначних пошкоджень від ворожої агресії, скористатися можливостями програми «Відновлення» та провести реставраційний ремонт за рахунок компенсації від держави за спрощеною дозвільною процедурою. Однак тут може критись і певний ризиковий момент — рішення приймається комісією на підставі огляду технічного стану об'єкта культурної спадщини та зазначається у відповідному акті, за незначних ушкоджень науково-проектна документація не розробляється. Як результат, фактично від складу комісії, фаховості її членів та неупередженості їхніх суджень залежить, чи будуть проведені такі роботи в межах реставраційного ремонту за сертифікатами «Відновлення». У підсумку важливо, щоб ступінь ушкоджень чітко відповідав обраному типу робіт, адже за умови прийняття помилкових рішень стосовно незначної міри ушкоджень пам'ятки, застосування стандартних підходів до ремонту може лише зашкодити автентичності.

Стосовно організаційного та водночас інституційного рівнів, то на сьогодні надзвичайно гостро постала проблема, на якій уже неодноразово наголошували представники пам'яткознавчої спільноти, а також архітектори, однак лише в умовах повномасштабного вторгнення та значної кількості ушкоджених пам'яток і пов'язаних рухомих культурних цінностей вона стала очевидною для широкого загалу — проблематика освітньої підготовки у сфері реставрації об'єктів культурної спадщини та фактичну відсутність необхідної кількості фахівців відповідних спеціальностей.

Прикметним є те, що найбільш вдало реальний стан у межах сфери реставрації описаний не в площині національних наукових розвідок чи публічних виступах представників владних інститу-

цій, відповідна інформація лунає з вуст фахових науково-педагогічних працівників та архітекторів, які в сучасних умовах опікуються освітньою підготовкою майбутніх реставраторів.

Як відомо, в інтерв'ю за темою «Реставрація потребує реставрації: хто візьме на себе відповідальність?..» завідувач кафедри архітектури та реставрації Інституту архітектури та дизайну Національного університету «Львівська політехніка» М. Бевз детально розповів не лише про особливості та нововведення стосовно підготовки здобувачів освіти в названому вищому навчальному закладі, але й означив актуальну проблематику та можливі шляхи її вирішення. Якщо підсумувати все сказане ним, то можна виокремити низку наявних проблем для реставраційної сфери: відсутність розуміння відповідної проблематики на рівні двох профільних Міністерств – освіти та науки, культури і, як наслідок, відсутність цілеспрямованої державної політики, яка б створювала умови для їхньої підготовки спеціалізовано за видами об'єктів культурної спадщини; несформованість унормованого порядку ліцензування та сертифікації спеціалістів із реставраційних робіт та фактичне невнесення до нового класифікатора спеціальностей реставрації як такої; гострий брак фахівців — реставраторів, архітекторів, інженерів, які мають відповідний досвід роботи (Стефура, 2025).

Вважаємо, що фахова думка М. Бевза максимально об'єктивно характеризує описану ситуацію, однак у частині усвідомлення владним сектором критичності стану галузі вочевидь вже відбуваються певні зрушення. У Операційному плані заходів з реалізації у 2025–2027 роках Стратегії розвитку культури в Україні на період до 2030 року наявні позиції, що містять заходи спеціалізовано направлені на якісні трансформації в національній сфері реставрації. Зокрема, у межах п. 36 передбачено оновлення освітніх програм підготовки реставраторів і консерваторів, їхню синхронізацію з європейськими програмами та стандартами, на виконання якого протягом 2026 року закладами вищої освіти мають бути розроблені та затверджені відповідні програми, а в межах п. 38, протягом 2026–2027 років мають здійснюватися заходи з сертифікації архітекторів, які долучені до реставрації, робіт на об'єктах культурної спадщини (Операційний план заходів з реалізації у 2025–2027 роках Стратегії розвитку культури в Україні на період до

2030 року, 2025). Однак цілком закономірно, що вести мову про реальні зміни ще, вочевидь, зарано, адже провести ревізію виконання більшості запланованих заходів можна буде лише в перспективі найближчих декількох років.

Відновлення пам'яток у розумінні їхньої відбудови в поствоєнний період. Основний смисловий акцент тут полягає в тому, що означене питання є складним та не може розглядатися винятково в контексті архітектурних чи містобудівних аспектів. Воно потребує також висвітлення фінансових та організаційних моментів, оскільки актуалізує потребу залучення вагомої кількості матеріально-технічних та людських/професійних ресурсів. Окрім того, відновлення пам'яток не може здійснюватися без врахування морально-етичних аспектів, це спрямовує до потреби формування нових концептуальних підходів відбудови повністю зруйнованих внаслідок ворожої агресії об'єктів та їхнього подальшого пристосування до змінених потреб та запитів українського суспільства, не нехтуючи водночас важливими принципами: справедливістю, доцільністю, співмірністю та сталим розвитком.

Початково спробуємо окреслити можливі шляхи для вирішення наступної, на перший погляд надскладної дилеми сучасної пам'ятоккохоронної діяльності в Україні: як, за поєднання двох визначальних з числа всіх несприятливих факторів, за відсутності необхідного фінансування та великої кількості пам'яток, зруйнованих або суттєво ушкоджених за період повномасштабного вторгнення, відбудувати їх та як визначити відповідну черговість у межах загального «списку очікування»?

На нашу думку, відповідні рішення перебувають на перетині означення морально-етичних аспектів відбудови зруйнованих пам'яток та аналізу практик їхнього відтворення (повного як цілісної пам'ятки в цифровому розумінні чи часткового — в окремих частинах або елементах як доповненої реальності) у цифровому середовищі з використанням допоміжних 3D-технологій.

Загалом проблематика використання цифрових технологій для пам'ятоккохоронних потреб неодноразово означувалася фахівцями в науковому середовищі, є вона і в нашому попередньому науковому доробку⁵. Однак її розкриття пов'язане більше зі специфікою застосування технології 3D-сканування для тих об'єктів, які, умовно кажучи, є придатними для цього — збереглися в їхньому

фізичному розумінні та мають щонайменше задовільний матеріально-технічний стан. Це пов'язано з тим, що діяльність зі збереження цифрової пам'яті про означені цінні артефакти, які в умовах військової інтервенції перебувають під постійною загрозою знищення/пошкодження, є надзвичайно важливою саме в ситуації, коли об'єкт може бути повністю втрачено в матеріальному розумінні й залишитися винятково його цифрова копія.

У зарубіжній практиці маємо приклади досить вдалого використання цифрових технологій для відновлення знищених об'єктів культурної спадщини. До таких належить відновлення монументальних об'єктів стародавнього міста Пальміра — пам'ятки всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, яке було повністю знищено внаслідок терористичних атак. Відповідну проблематику детально описав у своїх публікаціях А. Denker. Зокрема, цікавими у контексті можливого запозичення відповідного досвіду є детально описані автором методики 3D-друку та 3D-комп'ютерної графіки, які були використані з метою «віртуального відтворення зруйнованих міст, знищених пам'яток та їхнього минулого». Відповідні реконструкції дослідник назвав новим типом спадщини — цифровою культурною спадщиною (Denker, 2017, pp.27–28).

Вочевидь, що питання цифрової спадщини для України також є актуальними в контексті активізації процесів оцифрування монументальних пам'яток та музейних колекцій. Разом з цим, на цьому етапі поки малодослідженою є проблематика адаптованого використання цифрових копій як заміників для нерухомих пам'яток, які зазнали критичних руйнувань та не будуть відбудовуватися в найближчій перспективі. Це потребує не лише остаточного завершення активних воєнних дій, осмислення та прийняття спільних, на рівні держави та конкретних громад, непростих рішень стосовно подальшої «долі» кожної пам'ятки.

Щодо морально-етичних аспектів відновлення знищених пам'яток, то їхнє осмислення та подальше врахування в практичній площині, незважаючи на початкову неочевидність, нині є надзвичайно важливими, оскільки вони оприявнюються в питаннях вибору та оцінки цього вибору спільнотою — які об'єкти повинні бути відновлені першочергово та наскільки вдало це корелюється з поточними запитамися громадськості, наявним фінансуванням, а які взагалі недоцільно відбудовувати у фізичному

розумінні, натомість краще задіювати наявні практики їхньої меморіалізації.

Дослідженням проблематики морально-етичних аспектів відновлення об'єктів матеріальної культурної спадщини в національному науковому просторі фактично не здійснювалося, наявні лише поодинокі наукові публікації стосовно морально-етичних аспектів діяльності реставраторів. Разом з цим, зарубіжні фахівці вже протягом понад десяти років розробляють відповідний напрямок і за рахунок цього сформувався науковий доробок, який включає наукові статті W. Bülow та J.L. Thomas, R. Khunti, P. Lamarque, E. Cooper David, E. Cunliffe, J. Janowski, а також інших дослідників.

Аналіз публікацій спрямовує до висновку, що загалом у зарубіжній дослідницькій практиці відсутнє єдине бачення морально-етичних аспектів відповідного відновлення. Певна частина фахівців позитивно оцінює відбудову пам'яток, інші натомість вважають таку ідею неправильною.

Для прикладу, Bülow W. та Thomas J.L., незважаючи на власному запереченні твердження про те, що реконструкція в моральному розумінні завжди є неправильною, наголосили:

«...навіть якщо з моральної позиції допустимо реконструювати зруйновану культурну спадщину, дискусія залишає відкритим питання про те, хто повинен вирішувати, чи варто проводити реконструкцію в окремих випадках» (Bülow, & Thomas, 2020, p. 499).

Натомість у своїй праці J. Janowski на прикладі конкретних пам'яток стверджує, що відновлення таких об'єктів у моральному розумінні завжди є неправильним (Janowski, 2011, pp. 44–64). Подібні думки знаходимо також і в закордонних статтях для відомих друкованих засобів масової інформації, зокрема статті J. Jones, де автор негативно висловлюється про використання 3D-технологій для відновлення руйнувань у Пальмірі:

«Інколи руїни краще залишати руїнами... те, що залишилось від цього древнього міста варто тактовно, делікатно та чесно зберігати» (Jones, 2016).

Висновки. У підсумку, проведене дослідження дозволило сформулювати такі висновки:

– Відновлення пам'яток культурної спадщини пропонується розглядати як широке поняття, не обмежуючи його сутність винятково відбудовою в її «фізичному» розумінні (як реставрацію частково пошкоджених об'єктів чи їхню відбудову після остаточного знищення), але й відновлення в розумінні відтворення об'єктів з використанням допоміжних цифрових інструментів, а також подальшу адаптацію в поствоєнному соціумі.

– Ініціативу щодо впорядкування на рівні держави підходів до повоєнного відновлення в різних сферах суспільного життя, зокрема з використанням цифрових систем та відповідних інструментів, варто оцінити позитивно, однак обраний шлях її реалізації — розробка цільового законодавчого акта, потребує доопрацювання.

– У системі оцінки збитків та втрат з числа об'єктів матеріальної культурної спадщини, як важливої передумови її повоєнного відновлення, пропонується запровадження та ведення окремого електронного ресурсу — реєстру, який би включав детальну інформацію про всі верифіковані випадки знищення чи пошкодження нерухомих пам'яток та щойно виявлених об'єктів культурної спадщини, які відбулися за період повномасштабного вторгнення.

– У контексті окремих складників відновлення нерухомих пам'яток, зокрема реставрації, наявна специфічна проблематика, яка потребує додаткового вивчення, а також пошуку шляхів вирішення найбільш нагальних питань. Зокрема, набуває особливої актуальності зміна наявних підходів до фахової підготовки реставраторів для відновлення пам'яток, пошкоджених внаслідок війни, унормування загального порядку ліцензування реставраційної діяльності, а також відсутність комплексного підходу на рівні уповноважених владних інституцій.

– У питанні морально-етичних аспектів повоєнного відновлення пам'яток наразі неможливо надати однозначну відповідь: відбудовувати чи ні? Воно вочевидь потребує додаткового вивчення, однак цілком закономірно, що обов'язковим є застосування індивідуалізованого підходу до кожного зруйнованого об'єкта, враховувати запити та потреби громадськості, також належить проводити справедливую оцінку супутніх культурологічних, фінансово-економічних, містобудівних та технологічних факторів.

Примітки:

- ¹ Мовиться про їхнє розміщення на сайті Міністерства станом на січень, 25 березня, 25 квітня, 25 травня, 21 липня, 25 серпня, 25 вересня, 25 жовтня та 25 листопада, у середньому фактично щомісячно.
- ² Зокрема, знаходимо інформацію про пошкодження матеріальної культурної спадщини в повідомленнях від 7 червня (за період від 24 лютого 2022 до 15 травня 2023 року), 7 серпня (за період від 24 лютого 2022 до 25 липня 2023 року), 12 вересня (за період від 24 лютого 2022 до 25 серпня 2023 року), 12 жовтня (за період від 24 лютого 2022 до 25 вересня 2023 року) та 1 грудня (за період від 24 лютого 2022 до 25 листопада 2023 року).
- ³ У Проекті «Карта Руїнувань та Відновлення» передбачено опцію – «Додати об'єкт на мапу». З цього висновується, що з часом кількість об'єктів за типом «Об'єкти культури (історичні, культурні, архітектурні тощо)» може зрости і в перспективі буде більше наближеною до офіційної статистики від Міністерства.
- ⁴ Отримати повний доступ до цифрових матеріалів НеМо в частині документування руйнувань культурної спадщини (форми ICCROM з фото й описами пошкоджень об'єктів, а також 3D-моделей) можуть лише авторизовані користувачі після погодження з адміністрацією ресурсу.
- ⁵ Мовиться про монографію М. Міщенко «Охорона об'єктів культурної спадщини в нових суспільних реаліях: зміна концептів та пошук перспектив», видану в 2023 році.

Література:

- Міністерство культури (2024, 4 листопада). 1179 об'єктів культурної спадщини постраждали в Україні через російську агресію. Відновлено з <https://mcs.gov.ua/news/1179-obyektiv-kulturnoyi-spadshyny-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/>
- Молочко, В. О. (2024). Проблеми та методи реставрації зруйнованих під час війни об'єктів культурної спадщини. *Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю «Архітектура та містобудування. Спеціалізація: архітектура та будівництво»*. Київ: Київський національний університет будівництва і архітектури. 206 с.
- Операційний план заходів з реалізації в 2025–2027 роках Стратегії розвитку культури України на період до 2030: із розпорядженням Кабінету Міністрів України № 293-р (2025, 28 березня). *Офіційний вісник України*. № 37. Ст. 2469.
- Про засади відновлення України: із Проекту Закону України. (2024, 2 травня). Відновлено з <https://surl.it/ythomu>
- Про затвердження Методики проведення обстеження та оформлення його результатів: з наказу Міністерства розвитку громад та територій України. (2022, 06 серпня). *Офіційний вісник України*. № 61. С. 179.
- Про затвердження Порядку проведення окремих видів робіт на об'єктах культурної спадщини в умовах воєнного стану: з постанови Кабінету Міністрів України №1342, зі змінами та доповненнями. (2022, 15 листопада). *Офіційний вісник України*. № 97. С. 39.
- Результати експедицій станом на листопад 2025 року (2025). НеМо (Лабораторія моніторингу української спадщини). Відновлено з <https://www.hemo.in.ua/#result>
- Силкіна, Ю. О., & Давиденко, О. С. (2024). Відновлення культурної спадщини. *Міжнародна науково-практична конференція, присвячена 10-річчю переміщення Донецького національного університету імені Василя Стуса до м. Вінниці (10–11 жовтня 2024 р.)*. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса. С. 477–479.
- Словник української мови*. (1970). Київ: Наукова думка, Інститут мовознавства імені О. Потебні. Том 1. С. 611. Відновлено з <https://sum.in.ua/p/1/611/2>
- Степаненко, Н. В., & Курілець, О. О. (2023). Сутність, поняття і зміст повоєнного відновлення держави: теоретико-правовий аспект. *Legal Bulletin*. №10. С. 34–41. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-10-34-41>
- Стефура, Б. (2025, 5 листопада). Реставрація потребує реставрації: хто візьме на себе відповідальність? *Із виступу М. Бевза*. Відновлено з <https://lpnu.ua/news/restavratsiia-potrebuie-restavratsii-khto-vizme-na-sebe-vidpovidalnist>

- Таран, Г. П. (2024, 25 жовтня). Філософія надії та відновлення: виклики та перспективи повоєнної України. *Філософія та управління*. № 2. С. 48–56.
- Bülow, W., & Thomas, J. L. (2020). On the Ethics of Reconstructing Destroyed Cultural Heritage Monuments. *Journal of the American Philosophical Association*. P. 499. DOI: <https://doi.org/10.1017/apa.2020.11>
- Denker, A. (2017). Rebuilding palmyra virtually: recreation of its former glory in digital space. *Virtual Archaeology Review*. 8(17). P. 20–30. DOI: <http://dx.doi.org/10.4995/var.2017.5963>

References:

- Bülow, W., & Thomas, J. L. (2020). On the Ethics of Reconstructing Destroyed Cultural Heritage Monuments. *Journal of the American Philosophical Association*. P. 499. DOI: <https://doi.org/10.1017/apa.2020.11>
- Denker, A. (2017). Rebuilding palmyra virtually: recreation of its former glory in digital space. *Virtual Archaeology Review*. 8(17). Pp. 20–30. DOI: <http://dx.doi.org/10.4995/var.2017.5963>
- Ministerstvo kultury. (2024, 4th of November). 1179 ob'ektiv kulturnoi spadshchyny postrazhdaly v Ukraini cherez rosiisku ahresiiu [1179 cultural heritage sites have been damaged in Ukraine as a result of Russian aggression]. Retrieved from <https://mcsc.gov.ua/news/1179-obyektiv-kulturnoyi-spadshhyny-postrazhdaly-v-ukrayini-cherez-rosijsku-agresiyu/> (in Ukrainian)
- Molochko, V. O. (2024). Problemy ta metody restavratsii zruinovanykh pid chas viiny ob'ektiv kulturnoi spadshchyny [Problems and methods of restoring cultural heritage sites destroyed during the war]. Kvalifikatsiina naukova pratsia na pravakh rukopysu. *Dysertatsiia na zbuttia naukovoho stupenia doktora filosofii za spetsialnistiu «Arkhitektura ta mistobuduvannia spetsializatsiia: Arkhitektura ta budivnytstvo»*. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet budivnytstva i arkhitektury. 206 p. (in Ukrainian)
- Operatsiynyi plan zakhodiv z realizatsii u 2025–2027 rokakh Stratehii rozvytku kultury v Ukrainy na period do 2030 roku [Operational plan of measures for the implementation of the Strategy for the Development of Culture in Ukraine for the period up to 2030 in 2025–2027]: iz rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy № 293-r. (2025, 28th of May). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 37. Art. 2469. (in Ukrainian)
- Pro zasady vidnovlennia Ukrainy [On the principles of Ukraine's recovery]: iz Proiektu Zakonu Ukrainy. (2024, 2nd of May). Retrieved from <https://surl.it/ythomu> (in Ukrainian)
- Pro zatverdzhennia Metodyky provedennia obstezhennia ta oformlennia yoho rezultativ [On approval of the Methodology for conducting surveys and recording their results]: z nakazu Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy. (2022, 6th of September). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 61. P. 179. (in Ukrainian)
- Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia okremykh vydiv robit na ob'ektakh kulturnoi spadshchyny v umovakh voiennoho stanu [On approval of the Procedure for conducting certain types of work on cultural heritage sites under martial law]: z postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy №1342, zi zminamy ta dopovnenniamy. (2022, 15th of November). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*. № 97. p. 39. (in Ukrainian)
- Rezultaty ekspedytsii [Expedition results]. HeMo (Laboratoriia monitorynhu ukrainskoi spadshchyny). (2025, November). Retrieved from <https://www.hemo.in.ua/#result> (in Ukrainian)
- Slovnnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. (1970). Kyiv: Naukova dumka, Instytut movoznavstva imeni O. Potebni. Vol. 1. P. 611. Retrieved from <https://sum.in.ua/p/1/611/2> (in Ukrainian)
- Stefura, B. (2025, 5th of November). Restavratsiia potrebuie restavratsii: khto vizme na sebe vidpovidalnist? [Restoration needs restoration: who will take responsibility? From a speech by M. Bevz] *Z vystupu M. Bevza*. Retrieved from <https://lpnu.ua/news/restavratsiia-potrebuie-restavratsii-khto-vizme-na-sebe-vidpovidalnist> (in Ukrainian)
- Stepanenko, N. V., & Kurilets, O. O. (2023). Sutnist, poniattia i zmist povoiennoho vidnovlennia derzhavy: teoretyko-pravovy aspekt [The essence, concept, and meaning of the restoration of the state: theoretical and legal aspects]. *Legal Bulletin*. №10. P. 34–41. DOI: <https://doi.org/10.31732/2708-339X-2023-10-34-41> (in Ukrainian)
- Sylkina, Y. O., & Davydenko, O. S. (2024). Vidnovlennia kulturnoi spadshchyny [Restoration of cultural heritage]. *Mizhnarodna nauково-praktychna konferentsiia, prysviachena 10-richchuu peremishchennia Donetskoho*

natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa do m. Vinnytsi (10–11 of October, 2024). Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa. Pp. 477–479.

Taran, H. P. (2024, 25th of October). *Filosofia nadii ta vidnovlennia: vyklyky ta perspektyvy povoiennoi Ukrainy* [The philosophy of hope and recovery: challenges and prospects for post-war Ukraine]. *Filosofia ta upravlinnia*. № 2. Pp. 48–56. (in Ukrainian)

Maryna Mishchenko

Restoration of monuments of cultural heritage in modern conditions: new challenges and existing problems

Abstract. The article defines the essence and content of the concept of "restoration of monuments of cultural heritage" through the general notion of "restoration," in particular as a philosophical category. In this context, it emphasizes the existing challenges and issues that, within the framework of Ukraine's post-war recovery, will influence the restoration of monuments damaged or destroyed as a result of military aggression.

It is emphasized that restoration, as one of the methods of renovating damaged monuments, possesses certain specific characteristics. Among the related challenges are the shortage of appropriately specialized professionals, the uncertainty surrounding the procedures for licensing and certification of restoration specialists, as well as the lack of a comprehensive approach at the level of authorized governmental institutions.

It has been determined that the problem of the adaptive use of digital copies as situational substitutes for immovable monuments that have suffered critical destruction remains insufficiently researched at this stage. This requires not only the definitive end of the war, but also consideration of ethical and moral aspects in order to comprehend and adopt, at both the state level and within specific communities, complex decisions regarding the future "fate" of each monument.

In view of the challenges associated with actual and potential losses among immovable objects of cultural heritage, proposals have been formulated to introduce an electronic register for recording monuments that have been destroyed or damaged during the period of the full-scale invasion.

Keywords: cultural heritage, monuments of cultural heritage, objects of cultural heritage, protection of cultural heritage, renovation of monuments, restoration.

Стаття надійшла до редакції 18.12.2025.

Стаття прийнята до друку після рецензування 26.12.2025

Стаття оприлюднена 31.12.2025